

Millest kirjutas Eesti Arst algaastail?

Eesti arstiteadusliku oskuskeele arendamisest.

Dr. med. A. Valdes.

Üle viie aasta on meil süstemaatiliselt töötatud arstiteadusliku oskuskeele arendamise alal. Alguses näis, et töö ülesanne võiks piirduda ainult nende oskussõnade soetamisega, mis puudusid tänini eesti keeles. Kuid süvenemisel töösse on tulnud ilmsiks paratamata vajadus juba ammu tarvitusel olevaid ning hästi tuttavaid oskussõnu kas asendada uusiga või enam-vähem muuta nende keelelist kuju. Selleks on olnud mitmesuguseid olulisi põhjusi. Vaatleme näiteks mõningaid muudetud oskussõnust muutmispõhjuste rühmade järele.

Võõrapärased sõnad. Näiteks sõna „kihvt“ asemel „mürk“ „kihvtitama“ — „mürgistama“, „pritsima“ — „süstima“, „prits“ — „süstel [süstla, süstlat]“. Mõned meie kolleegest tarvitavad veel sarnaseid moonutatud saksapäraseid sõnu nagu „ribid“ ja „ribipoognad“. Need sõnad on meie kirjakeelest samuti hüljatavad, nagu sõnad „luhvt“, „ornung“, „klaar“ jne.

Pikad ning osalt ebatäpsad liitsõnad. Näiteks „küljelu“ asemel „role [roide, rolet]“, ja „krõmpsluu“ asemel „kõhr [kõhre, kõhre]“. Kas on siis vaja olnud nii väga hästi tuttavaid sõnu nagu „küljelu“ ja „krõmpsluu“ muuta ainult murdeti rahvakeeles esinevaiks sõnuks „roie“ ja „kõhr“? Kui me rakendame need sõnad mõistete väljendamiseks, siis selgub viimaste eelistuse põhjusi. Näiteks *costa* l on kaks osa: *os costale* ja *cartilago costalis*. Vana nomenklatuuri järele oleks *os costale* „küljeluu“ ja *cartilago costalis* — „küljeluu-krõmpsluu“. Mõlemad need eestikeelsed mitmejärgulis-liitelised oskussõnad on väga pikad ning kohmakad. Ehk küll viimases oskussõnas „küljeluu-krõmpsluu“ näeme luu nimetust kaks korda, pole see anatoomiline moodustis, mille nimeks ta antud, ikkagi mitte luu. Võtame aga uued oskussõnad, siis on liited lühikesed ja mõistete väljendus õige: *os costale* = **roideluu**, *cartilago costalis* — **roidekõhr**.

Mitmeti tõlgitsemist võimaldavad sõnavormid. Näiteks „mürgitus“ võib olla kahe vastupidise mõiste väljenduseks. Ta tähendab 1) mürgi toimet kehha ja 2) mürgitut, s. o. ilma mürgita, olekut. Sarnaste kahemõtteliste sõnade tarvitamine võib olla vahel raskete eksituste põhjuseks. Selle ärahoideks nimetatakse mürgi toimet organismi mitte „mürgituseks“, vaid „mürgistuseks“ (siit ka „mürgistama“).

Sõnad, mis ei võimalda soetada väga tarvilikke sõnataletisi. Näiteks oskussõnast „külgehakkav haigus“ ehk „infektsioonihaiigus“ ei saa tuletada „infitseerimisele“ vastavat sõna. „Nakkushaiigus“ võimaldab soetada kõiki siia rühma kuuluvaid vajalikke sõnu: „nakkama“, „nakatama“, „nakatis“ jne. [16¹]. — Laialdast tuletamisvõimalust lubab ka väike muudatus sõna „ravitsema“ tüves: „ravima“, „ravi“, „ravila“, „ravilane“. — „Basedus“ on liitsõnast „raskejalgus“ lühem ja puhtam (ilma ülearuse „jalgade“ kaasmõisteteta) ning võimaldab tuletada „rasetama“ — „raskejalgseks tegema“.

Sõnad, mida tarvitatakse korruga mitme erineva mõiste nimetamiseks. Näiteks ainult „mädanema“ asemel „mäda-

nema“ ja „rolskuma“ ja ainult „külmutama“ asemel „külmetama“, „kül-mama“ ja „külmutama“ [3]. — Olgu neile lisaks veel näide anatoomia alalt. „Koopaga“ tähendatakse *antrum*'it, *cavum*'it (suukoobas = *cavum aris*), *ventriculus*'t (ajukoobas = *ventriculus cerebri*), vahel ka *sinus*'t (otsakoobas = *sinus frontalis*) jne., kuid kõigil neil anatoomilistel mõistel on eriline varjund. Vastavalt kindlale ladinakeelsele nomenklatuurile on nüüd kinnistatud muu seas ka mainitud oskussõnad eesti keeli: *antrum* = koobas, *cavum* = õõs [õõne, õõnt], *cavitas* = õõnsus, *ventriculus* = vatsake, *sinus* = urge [urke, urget], *camea* = kamber. Kui *ventriculi cerebri* on „ajuvatsakesed“, siis on ka *ventriculi cordis* „südamevatsakesed“ ning sõna „kamber“ ainult seal tarvitata, kus ladina keeli on *camera*, näiteks „eesmine silmakamber“ = *camera oculi anterior*. Seesugune oskussõnaline ühtlus ja täielik kooskõla rahvusvahelise nomenklatuuriga kergendab muu seas ka aine omandamist õppimisel.

Sõnad, mis ei väljenda mõiste olemust õieti. Näiteks „põle“ asemel „rolskkärbus“ — *gangraena* [6]. — „Lisaneer“ = *glandula suprarenalis*. Kui see elund oleks niisuguse koelise ehitusega nagu neer, siis võiks teda nimetada küll lisaneeruks, nagu vahel põrna kõrval olevaid väikesi põrnakoelisi moodustisi — *lien accessorius* s. *succenturiatus* — **lisapõrnaks**. *Glandula suprarenalis*'ele õieti vastav nimetus on **neerupealne nääre** ehk **neerupealis**.

Segamini tarvitavad sõnad. Näiteks luuõõnte sisaldise nimetused „üdi“, „säsi“ ja „aju“ on kinnistatud kindlaile mõistele: **üdi** — vereloome-koest; **säsi** — peaausjalikult sidekoest, pulp (**hambasäsi** = hambapulp); **aju** — ergukoest (mitte seljaüdi, vaid **seljaaju**). — Olgu veel näiteks: **haise** — **lõhnama** — **lehkama** — **vinama** [20]; **haigus** — **tõbi** [14].

Endisel ajal mitte õieti loodud või tarvitusele võetud sõnad. Näiteks rakkude degeneratsiooni nimetati „kidu(ne)miseks“ ja „kõdu(ne)miseks“. Neil sõnul on aga juba oma tähendus, mis peab säilima; rakkude degeneratsioon on **väärastus** [17].

Sõnad, mis ei ole kooskõlas eesti keele praegusaja grammatiliste juhiseiga. Näiteks sõnad „suhkrutõbi“, „unetõbi“, „vähitõbi“ jne. esinevad meie igapäevases keeles genetiivsete liitena, kuna sisuliselt on neis põhjustatud nominatiivsed liited: **suhkurtõbi**, **unetõbi**, **vähktõbi**, sest suhkur, uni, vähk ongi tõveks; kuid **kõhutõbi**, mitte **kõhttõbi** (siin ei ole kõht tõveks, vaid tõbi on kõhus). Sel põhjal on grammatiliselt õige ainult: **alkoholmürgistus**, **arseenmürgistus**, **morfiimmürgistus** (alkohol, arseen, morfiim ongi mürgistuseks), kuid **ergustikumürgistus** ja **veremürgistus** (mürgistus on ergustikus ja veres). On aga mingisugune veri mürgistuse põhjustajaks, siis peab tarvitama **verimürgistus**. Siit selgub ka, et sõnade õigrisse grammatilisesse vormesse juhtimine võib kaasa tuua uusi väärtuslikke varjundeidki.

Nagu juba neist näiteist näha, pole endisi oskussõnu muudetud mitte mingisuguse välise maitse järele, vaid selleks on olnud ikka kaalukaid olulisi põhjusi. Uued oskussõnad on vanust täpsamad ja keeleliselt õigemad. Nad võimaldavad valada mõtteid keelelisse vormi kaugelt varjundirikkamalt kui vanad.

Meie arstiteadusliku oskuskeele arendamine on praegu seda usaldusväärilisem ja täiesti kooskõlas elava keele juhiseiga ja teiste teadusedistsipliinide oskuskeelega, et selle arendamistööst võtab keelelise juhina osa meie parim elava keele tundja ning arendaja hr. lektor J. V. Veski, kelle toimetusel ilmub „Eesti Õigekeelsuse-sõnaraamat“ ja kes võtab osa väga mi esuguseist keeleloomis-toimkonnist.

1) Siin ja edaspidi nurgelisis sulgudes leiduvad numbrid juhivad mainitud sõnade lähemale seletusele kirjutises „Mõnede eestikeelsete arstiteadusliste oskussõnade selgituseks“, mis ilmunud „Eesti Arstis“ 1924, nr. nr. 2 ja 10 ja lisandatud ka sõnastikule „Kogu eestikeelseid oskussõnu“.

Uued sõnad või sõnavormid, mis paistavad alul natuke võõraina, on nende tarvitamisele võtmisel pea kodused.

Teadusliku keele arendamine ei või piirduda mitte ainult oskussõnade soetamisega, väga tähtis on ka teadusliku keele stiil. Igal rahval on oma stiil. See tuleb teataval määral nähtavale ka teaduslikes töis: ühed armastavad lopsakat sõnaderikast keelt, nagu venelased, teised kokkusurutud mõteteavaldust.

Õige teadusliku keele stiil erineb ilukirjanduslike teoste või ajalehtede stiilist. Teaduslikud tööd nõuavad väljenduse lühidust ja täpsust; neis ei tohi olla ilmaaegseid sõnailustusi ega kõrvalmõtete veeretamist.

Teaduslikud tööd, mis on kirjutatud „pikalt ja laialt“ rikkaliku sõnavara, röövivad lugejailt ilmaaegu aega ja energiat. Sellepärast jäetakse just niisugused tööd lugemata ning tähele panemata. Teaduslike tööd lühidust nõuavad muu seas ka rasked tulunduslikud olud, kus teaduslike tööde avaldamine trükis on väga raskendatud.

Toon paar näidet, kuidas teaduslikes töis avaldatakse mõtteid suure ilmaaegse sõnade pallastiga.

1. näide: „Strühniin ei jäta oma mõju avaldamata seljätähele panna“. See sõnade ohtrusse mähitud lause on pikk kirjutamiseks, trükkimiseks ja lugemiseks. Seda, mis seal on tahetud öelda, võib väljendada jällegi ainult kolme sõnaga: „maks histoloogiliste muutusteta“.

Ideaalselt taritud (tarima = *verfassen*) on teaduslik töö, kus maksimum mõisteid on väljendatud miinimumi sõnamaterjaliga.

Meie teadusliku keele arendamine oskussõnaliselt ja stiililiselt võimaldab meile saavutada sõna tõesises mõttes kultuurset keelt. Ja kui see keel on saanud meie kirjanduse pärisomanduseks, siis alles võime maitsta kultuurse keele üllust ja siis alles näeme, kui kohmakas teaduslike tööd väljendamiseks on olnud meie keel enne selle arendamist.

Kommentaar

Ülaltoodud artikkel ilmus ajakirjas Eesti Arst 1926. aastal (Eesti Arst 1926;11:432-5).

Legendaarse patoloogiaprofessori Albert Valdese (1884–1971) elutöö üheks osaks oli eesti meditsiinilise oskuskeele edendamine. Oma 1922. aastal kaitstud eestikeelset doktoritööd kirjutades selgus, et eesti keeles on suur puudus meditsiinilistest oskussõnadest. Seepärast pühendus ta koostöös keeleteadlase Johannes Voldemar Veskiga (1873–1968) eesti meditsiinilise oskuskeele edendamisele. Albert Valdes oli 1922. aastast ka Tartu Eesti Arstide Seltsi juures tegutseva meditsiiniliste oskussõnade toimkonna liige.

Uusi oskussõnu tutvustati esmalt Eesti Arsti veergudel. 1924. aastal avaldasid nad raamatu „Kogu eestikeelseid arstiteaduslisi oskussõnu“, millesse oli kogutud 3000



Albert Valdes

meditsiinis käibel olevat oskussõna ladina-saksa-vene-eesti keeles. Kahe suurmehe elutöö meditsiinilise

oskuskeele edendamisel on kokku võetud kaheköitelises sõnastikus „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamat“, mille 1. köide ilmus 1982. aastal ja 2. köide 1983. aastal. Kokku oli esitatud 30 000 oskussõna. Raamatu toimetasid Albert Valdese tütar patoloog Viivu Sillastu ning keeleteadlane Paul Alvre.

Albert Valdes oli 1925. aastast Eesti Arsti üks tegevtoimetajatest ning aastatel 1929–1944 ajakirja peatoimetaja. On tähelepanuväärne, et ta oli nõudlik ka ajakirjale laekuvate teadusartiklite stiili suhtes. Ta rõhutas, et teaduslikud tööd nõuavad väljenduse lühidust ja täpsust. Tema hinnangul oli hea teaduslik töö selline, kus „maksimum mõisteid on väljendatud miinimumi sõnamaterjaliga“. See kehtib ka tänapäeval.

Väino Sinisalu – Eesti Arst